

KUTBÜDDİN el-HALEBÎ

(قطب الدين الحلبي)

Ebû Muhammed (Ebû Ali)
Kutbüddin Abdülkerîm b. Abdinnûr
b. Münîr el-Halebî
(ö. 735/1335)

Hadis ve kıraat âlimi.

16 Receb 663'te (4 Mayıs 1265) veya 664 yılında Halep'te doğdu. Yetişmesinde dayısı Nasr b. Süleyman b. Ömer el-Menbicî'nin önemli rolü olmuş, küçükken ondan muhtelif rivayetleriyle kıraat okumuştur. Ardından Kahire'ye yerleşen Kutbüddin el-Halebî burada, ayrıca Dımaşk ve Hicaz'da pek çok âlimden istifade etti. Ebû't-Tâhir İsmâil b. Hibetullah el-Melîcî, Safiyyüddin Hafîl b. Ebû Bekir el-Merâgî gibi hocalardan kıraat tahsil ederken Mısır Hanbelî kâdîlkudâtı Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim el-Makdisî, İbn Dakîkûl'îd, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Makdisî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdülhâlik b. Tarhân, Zeyneb bint Mekî el-Harrânî, Ebû Muhammed Abdülazîz b. Saykal el-Harrânî'den hadis öğrendi. Onun âli ve nâzil isnadla hadisler yazdığı ve hocalarının sayısının 1000 yahut 1300'ün üzerinde olduğu belirtilmiştir. Birkaç defa hacca giden Kutbüddin el-Halebî ile Zehebî birbirlerinden hadis almış, Vâdiâşî de kendisinin Kutbüddin el-Halebî'den, onun da kendisinden faydalandığını söylemiştir. Talebeleri arasında İbnü'l-Mülakkın, İbn Râfî, İbn Balaban, İbn Merzûk el-Hatîb ve Abdürkâdir el-Kureşî gibi âlimler bulunmaktadır. Kıraat ve hadis alanında döneminin ileri gelenlerinden biri kabul edilen Kutbüddin el-Halebî 30 Receb 735 (26 Mart 1335) tarihinde Mısır'da vefat etti. Kaynaklarda onun Hanevî mezhebine mensup olduğuna, mütevazî, güzel ahlâklı, dindar bir kişiliğe sahip bulunduğuna işaret edilmiştir.

Eserleri. 1. *el-İhtimâm bi-telhîşî Kitâbî'l-İlmâm*. İbn Dakîkûl'îd'in *el-İlmâm bi-eḥâdîşî'l-aḥkâm* adlı eserinin muhtasarı olup Hüsâm Riyâz'ın tahkikiyle neşredilmiştir (Beyrut 1410/1990). 2. *Şerḥu Şaḥîḥi'l-Buḥârî (el-Bedrû'l-münîrî's-sâfî fi'l-keḷâm 'ale'l-Buḥârî)*. Yarısına kadar temizce çekildiği belirtilen eserin bazı bölümleri günümüze ulaşmıştır (Sezgin, I, 119). 3. *el-Mevridü'l-'azbû'l-henî fi'l-keḷâmî 'alâ Sîreti 'Abdilḡanî*. Abdülḡanî b. Abdülvâhid el-Cemmâilî'nin *ed-Dürretü'l-muḍîyye fi's-sîreti'n-nebeviyye* adlı eserinin şerhidir. Süleymaniye (Da-

mad İbrâhim Paşa, nr. 420) ve Topkapı Sarayı Müzesi (Emanet Hazinesi, nr. 1154) kütüphaneleriyle İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda (Osman Ergin, nr. 89) yazma nüshaları bulunan eserin iki cilt olarak basıldığı belirtilmektedir (Şâkir Mustafa, IV, 43). 4. *Târîḥu Mısr*. Mısırlı olan ya da Mısır'da yaşayan hadis râvilerinin biyografilerini bir araya getirmek üzere alfabetik olarak kaleme alınmaya başlanmışsa da ancak Muhammed ismine kadar yazılabilmektedir. İbn Hacer'e göre tamamlanması halinde yirmi cildi bulacak olan kitabın günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemektedir (*a.g.e.*, IV, 43). 5. *Muḥcemü's-şü'yûḥ*. Müellifin şeyhlerinin biyografisine dair olup nüshaları hakkında bilgi yoktur. Kutbüddin el-Halebî'nin kaynaklarda ayrıca *el-Erba'üne't-tüsâfiyyât*, *el-Erba'üne'l-mütebâyinât*, *el-Erba'üne'l-büldâniyye* adlı eserleri zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'* (Altıkulaç), III, 1478; a.mlf., *Muḥcemü's-şü'yûḥ: el-Muḥcemü'l-kebîr* (nşr. M. el-Habîb el-Hîle), Taif 1408/1988, I, 412; Vâdiâşî, *Bernâmec* (nşr. Muhammed Mahfûz), Beyrut 1982, s. 77-78; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 402; İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, II, 398-399; İbn Taḡrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IX, 306; *Keşfü'z-zunûn*, I, 158, 301, 304, 546; II, 1013, 1316, 2029; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 100; İzzâhu'l-meknûn, II, 719; *Hedîyyetü'l-'ârîfîn*, I, 610; Sezgin, GAS, I, 118-119; Şâkir Mustafa, *ed-Târîḥu'l-'Arabî ve'l-mü'erriḥûn*, Beyrut 1993, IV, 42-43.

ALİ TOKSARI

KUTBÜDDİN HÂRİZMŞAH

(قطب الدين خوارزم شاه)

(ö. 522/1128)

Hârizmşahlar'ın kurucusu
(1097-1128).

Sultan Melikşah'ın sarayına intisap ettikten sonra kısa sürede önemli mevkilere getirilen ve taştârîliğe kadar yükselen Yemînüddin Anuş Tegin'in oğludur. Anuş Tegin'in Türkler'in hangi boyuna mensup olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür (*Harezmi Kültür Vesikaları*, neşreden giriş, s. 34; Kafesoğlu, s. 41-42). Genellikle kabul edilen görüşe göre Çiğil, Yağma, Karluk, Halaç Türkleri veya Oğuzlar'ın Beydili boyuna mensuptur. Bilge Beg adlı Selçuklu kumandanı tarafından Garcistanlı bir kişiden satın alındığı için Garceî (Garceî) nisbesiyle anılır. Sarayın taştârîlikle ilgili masraflarını Hârizm gelirlerinden karşılamak üzere Sultan Melikşah'ın Hârizm valisi (şahne)

tain ettiği Anuş Tegin (470/1077) başşehir İsfahan'dan ayrılmadığı için bölge fiilen Hârizmşah Ekinci (İkinci) b. Koçkar tarafından yönetildi. Selçuklu Sultanı Berk-yaruk, Horasan Meliki Arslan Argun'un katlinden sonra kardeşleri Muhammed Tapar ve Sencer ile giriştiği taht kavgaları sırasında Arslan Argun'u destekleyen Merv şahnesi Kodan ile Hârizmşah Ekinci b. Koçkar'a kendisine katılmaları için çağrıda bulundu. Ekinci b. Koçkar 10.000 kişilik süvari birliğiyle yola çıktı ve önden 300 seçme süvariyle Merv'e ulaştı. Onun Merv'e gelmesinden rahatsız olan Kodan, Emîr Yaruқтаş ile iş birliği yaparak bir gece eğlenmekte olan Ekinci'yi öldürdü (490/1097). Kodan ve Emîr Yaruқтаş'ın Hârizm'e hâkim olduğunu duyan Berk-yaruk, Horasan valiliğine tayin ettiği emîrî dâd Habeşî b. Altuntak'tan Kodan ve Yaruқтаş'ı cezalandırmasını istedi. Bunun üzerine Habeşî onları takibe koyuldu. Yaruқтаş esir alındı. Kodan bir yolunu bulup Sencer'e sığındı ve onun hizmetine girdi. Habeşî bu başarısından ve Ekinci'nin öldürülmesinden sonra muhtemelen Berk-yaruk'un isteğiyle Anuş Tegin'in oğlu Arslan Tegin Kutbüddin Muhammed'i aynı yıl Hârizmşah unvanıyla Hârizm valiliğine getirdi (490/1097).

Anuş Tegin, büyük oğlu Kutbüddin Muhammed'e Merv'deki bir medresede iyi bir tahsil imkânı sağlamıştı. Aynı zamanda iyi bir devlet adamı olarak yetiştirilen Kutbüddin ülkesinde adaletle hüküm sürdü, başarılı hizmetlerde bulundu ve ilim adamlarını himaye etti, bu sayede şöhret ve itibarı arttı. Habeşî b. Altuntak'ın öldürülmesinin ardından Horasan'a tamamen hâkim olan Melik Sencer, Kutbüddin Muhammed'i Hârizmşah olarak yerinde bıraktı (493/1100). Kutbüddin kabiliyetiyle Sencer'in takdirini kazandı.

Ekinci b. Koçkar'ın katlinden sonra kaçıp akrabalarına sığınan oğlu Tuğrul Tegin, Sencer'in yanında bulunduğu sırada Hârizm'i tekrar ele geçirmek amacıyla oradan kaçtı. Kutbüddin Muhammed'in Hârizm dışında olduğu bir sırada bozkırlardaki çeşitli Türk boylarını toplayarak Hârizm'e saldırdı. Bunu haber alan Kutbüddin süratle Hârizm'e dönerken durumu Sencer'e bildirip yardım istedi. Bu sırada Nişâbur'da bulunan Sencer ordusuyla yardıma koştu. Ancak Kutbüddin Muhammed onu beklemeden Tuğrul Tegin ve müttelikleri üzerine yürüyünce bozkır Türkleri Mangışlak'a, Tuğrul Tegin de Handehan'a kaçtı. Kutbüddin Muhammed, Sultan Sencer'in yeğeni Mahmûd

b. Muhammed Tapar ile yaptığı Sâve savaşında Sistan Meliki Ebû'l-Fazl Nasr b. Halef ile beraber Horasan ordusun-
da görev aldı (512/1119). Karahanlı Hükümdarı Arslan Han'ın halka zulmetmesi ve Selçuklular'a muhalif hareketi sebebiyle Sencer tarafından te'dib edilmek istenince Arslan Han sultanı bundan vazgeçirmek için ona başvurmuştu. 522'de (1128) ölen (521/1127 yılında öldüğü de rivayet edilir) Kutbuddin Hârizmşah'ın yerine oğlu Alâeddin Atsız geçti.

Kutbuddin Hârizm'i otuz yıl boyunca büyük bir ustalıkla idare etti. Buzkır Türkleri'nin Hârizm'i istilâ emellerine set çekerek bölgede huzur ve emniyeti sağladı. Âlim, edip ve şairleri himaye etmesi ve adaletle hükmetmesi sebebiyle ünlü müfessir Zemahşerî ve Selçuklu sarayının meşhur şairi Muizzî'nin takdirini kazandı.

Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı kalan Kutbuddin Muhammed, Sultan Sencer nezdinde yüksek bir itibara sahip olmuş, Hârizm'in yıllık vergilerini çeşitli hediyelerle birlikte takdim etmek üzere bir yıl bizzat kendisi sultanın huzuruna gitmiş, bir yıl da oğlu Atsız'ı göndermişti. Adına yazılan bazı eserlerde "padişah, kutbü'd-dünyâ ve'd-dîn, ebû'l-feth, muînü emîri'l-mü'minîn, cemâleddin" gibi bazı lakaplarla anılması onun kudret ve nüfuzunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muizzî, *Divânü Emîri's-şu'arâ' Muhammed b. 'Abdî'l-melik* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1318 hş./1939, s. 295-298; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 266-267; Cüveynî, *Târih-i Cihângüşâ* (Öztürk), II, 5-6; *Harezm Kültürü Vesikaları I: Harezmce Tercümeli Muqaddimat al-adab* (nşr. Zeki Velidi Toğan), İstanbul 1951, neşreden giriş, s. 34; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 33, 36-44; Hind Hüseyin Tâhâ, *el-Edebü'l-'Arabî fî iklîmi Hârizm*, Bağdad 1976, s. 44, 225; Ghulam Rabbani Aziz, *A Short History of Khwārazmshāhs*, Karachi 1978, s. 1-3; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1984, II, 311; Afâf Seyyid Sabra, *et-Târihu's-siyâsî li'd-devleti'l-Hârizmiyye*, Kahire 1407/1987, s. 35-37; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 345-346; Aydın Tanerî, *Harezmşahlar*, Ankara 1993, s. 11-17; C. E. Bosworth, *The New Muhammadan Dynasties*, Edinburgh 1996, s. 178-179; a.mlf., "Khwārazmshāhs", *EP* (İng.), IV, 1067.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

KUTBÜDDİN HAYDAR

(bk. HAYDAR, Kutbuddin).

KUTBÜDDİN İZNIKİ

(قطب الدين ازنقي)

(ö. 821/1418)

Osmanlı âlimi ve mutasavvıfı.

Kutbuddinzâde diye tanınan oğlu Mehmed İzniki'nin *İhticâcu Âdem ma'a Mûsâ 'aleyhime's-selâm* adlı risâlesindeki bir kaydından (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1593, vr. 55^a) Niğde'de doğduğu, daha sonra buradan İznik'e göç ettiği anlaşılmaktadır. Babasının adı Mehmed'dir. Aralarında Osmanlı veziri ve Arap dili âlimi Niksârî Hasan Paşa'nın da bulunduğu çeşitli hocalardan ders aldı. Hasan Paşa'dan okuduğu *Şerh-i Me'tâlî*'i 795'te (1393) bitirdiği nakledilir. Kaynaklar, diğer ilimlerin yanı sıra özellikle şer'î ilimlere vukufundan ve tasavvuf yolunda önemli dereceler katettiğinden söz etmektedir. Evliya Çelebi onun Bayramiyye şeyhlerinden olduğunu ve Şeyh Hüsâm diye bir zattan icâzet aldığını söylüyorsa da (*Seyahatnâme*, II, 42) Bayramiyye tarikatının piri Hacı Bayrâm-ı Velî 833'te (1430) vefat ettiğine göre bu bilgi doğru olmamalıdır. Yine Evliya Çelebi'nin ifadesinden İznik'te bir âsitânesinin olduğu ve tarikat faaliyetlerini burada sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Timur'un Anadolu'yu işgali sırasında Kutbuddin İzniki'nin onunla buluşup kendisine önemli uyarılarda bulunduğu, haksız yere kan dökmekten vazgeçmesini söylediği, Yıldırım Bayezid'in oğlu İsâ Çelebi'nin Timur'a itaatini bildirmek üzere elçilik yaptığı, Timur'un da onun vasıtasıyla Çelebi'ye kerner, külâh ve bazı hediyeler gönderdiği kaydedilmektedir. Kutbuddin 8 Zilkade 821'de (7 Aralık 1418) İznik'te vefat etti ve zâviyesine defnedildi. Kabri üzerindeki üstü kubbeli dört köşe türbe ile bitişiğindeki Şeyh Kutbuddin Camii'nin XV. yüzyıl yapıları olduğu tesbit edilmekle birlikte kimin tarafından inşa edildikleri kesin olarak bilinmemektedir. Cami ve zâviye zaman içinde harap olmuş, türbe ise yakın zamanda onarım görmüştür.

Eserleri. 1. *Tefsîrül-'Kur'ân* (*Tefsîru Kutbiddin*). Tam nüshası tesbit edilemeyen ve kaç cilt olduğu bilinmeyen bu Arapça tefsirin II. cildi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (AY, nr. 1741). Nisâ ve Mâide sûrelerinin tefsirini içeren 276 varaklık bu cilt hem dirâyet hem rivâyet tefsiri olma niteliğini taşımaktadır (Demir, s. 116-117). 2. *Mukaddime*. Namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadet konularının Hanefî mezhebine göre anlatıldığı,

ayrıca inanç ve ahlâka dair meselelerin ele alındığı eser Türkçe ilmiyel geleneğinin ilk örneklerindendir. Kitabın, Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin namazla ilgili ilmiyel niteliğindeki aynı adlı Arapça risâlesinin (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 625) Türkçe'ye çevrilip inanç, ibadet ve ahlâka dair konuların eklenmesi suretiyle meydana gelen bir eser şeklinde nitelendirilmesi (*DİA*, XXII, 139-140) doğru değildir. Bazı nüshalarının başına (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 550; İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. K/32) sonradan adının *Mukaddimetü's-salât* şeklinde kaydedilmiş olması, Taşköprizâde ve Hoca Sâdeddin gibi müelliflerin Kutbuddin İzniki'nin namazla alakalı bir risâlesinin olduğunu belirtmeleri, Mecdî ve Bursalı Mehmed Tâhir'in de Kutbuddin İzniki'nin *Mukaddime* adlı eserinin namazla ilgili olduğuna dair kayıtları eserin Semerkandî'nin risâlesiyle karıştırılmasından kaynaklanmış olmalıdır. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan (Muallim Cevdet, nr. K/32) ve müellif hayatta iken 817'de (1414) istinsah edilen bir nüshada eserin *Mukaddime* şeklinde kaydedilen adı Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir başka nüshada (Hasan Hayri, nr. 24) *Büniye'l-İslâm*, İtalya'da Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan bir nüshada ise (Vaticano Turco, nr. 18) *İbâdât* şeklinde yazılmıştır. Diğer bazı nüshalarında isminin *Râhatü'l-kulûb* şeklinde kaydedilmesi ise (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1171; İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. O/39) müellifin benzer konuları ele aldığı başka bir eseriyle karıştırılmasıyla ilgilidir. Nüshalardaki bu yanlışlık *Osmanlı Müellifleri*'nde de tekrarlanmıştır (I, 144). Eserin ayrıca birçok nüshası bulunmaktadır. 3. *Râhatü'l-kulûb*. Kelâm, fıkıh ve tasavvufun mezceldiği bu Türkçe eserde müellif, inanç ve ibadet konularını mutasavvıfların anlayışından hareketle anlatmış, son kısımda şeyhe bağlanmanın gerekliliği, kâmil şeyhin vasıfları, hırka giyme gibi tasavvuf konularını ele almıştır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan iki nüshasının da (Hacı Mahmud Efendi, nr. 1600, 1691) eksik olduğu anlaşılmaktadır. Baş tarafı noksan olan nüshaya (nr. 1691) müstensihler tarafından besmele, hamdele ve salvelenin ardından kısa bir giriş yazısı, son tarafı eksik olan nüshaya da (nr. 1600) eserin tamamlandığını ifade eden bir yazı eklenmiştir. Yine eksik olan bir nüshası da Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır